

A FELELET-INTERAKCIÓ MÉLYEBB KOMMUNIKÁCIÓS SZINTJEI

Szolga Sándor

A szemtől szembe történő kétszemélyes interakció vizsgálata során napjainkban egyre nagyobb érdeklődéssel fordulunk a szövegrészek vagy a szövegegész vizsgálatakor a nem-verbális komponensek felé. Az interszónális köznapi társalgás esetében egyre nyilvánvalóbbá válik az, hogy a verbálisan megfogalmazottakat kísérő, kiegészítő vagy éppen helyettesítő nem-verbális jelzések szerepe a verbálisan megfogalmazottakhoz hasonló fontosságú. Sok esetben már maga az interakció sem jöhet létre ezek nélkül, más esetekben pedig a verbális közlemény nélkülük hiányos, egyes esetekben értelmetlen. Ahhoz tehát, hogy egy-egy köznapi társalgás szöveganyagát feldolgozzuk, nem elégséges a szöveg verbális összetevőinek a feltárása, hanem szükséges a nem-verbális oldal bemutatása is, a két jelrendszer által közvetített üzenetet pedig mint összefüggő, egységes egészt kell vizsgálni.

1. A felelet-interakció jellemzői

Az iskolai életben, a tanítási folyamat során a köznapiól merőben különböző szituációk alakulnak ki. Bár az iskolában létrejöhetnek a köznapi társalgás kötetlenségét idéző szituációk is — s létre is jönnek —, a tanítási óra jól körülhatárolt rendje, a köznapinál jobban tisztázott s egyértelműbb kapcsolatok jobban szabályozott interakciótípusok kialakulásához vezetnek.

A tanítási óra egyik legjellemzőbb interakció-típusa a tanár—diák interakció, s ennek is legjellemzőbb esete az órai felelet, illetve a felelés. Ez az interakció eltér a megszokottól, mivel jellegéből adódóan a két fél nem azonos szerepkörben vesz részt benne, s a beszélés—hallgatás váltakozása sem olyan egyértelmű, mint a köznapi kommunikációban.

Amennyiben az órai felelést összevetjük a köznapi kétszemélyes társalgással, sok eltérést tapasztalunk a két szituáció között is. A köznapi társalgás kialakulhat előre tervezetten vagy véletlenül, előre meghatározott vagy ad hoc időpontban. Jelentősen befolyásol-

ják az interakcióból magából adódó és az interakcióra kívülről ható tényezők.

Az interakcióból adódó hatások jellegüket tekintve lehetnek a személyiség által fizikailag érzékelhetők, individuális jellegűek vagy egyénileg értelmezhetők, s ezen belül típusukat tekintve az interakció során aktívak, passzívak vagy éppen statikusak. A külső hatások a környezet tárgyi vagy nem tárgyi komponenseihez kapcsolódnak. Lehetnek kontextuális jellegűek vagy közbeiktatottak, de lehetnek kotextuálisak is. Ezek a tényezők az interakció létrejöttétől befolyásolják azt, illetve a belső eredetűek többsége szerves része annak.

Az interakció a köznapi kétszemélyes társalgás esetében gyakran indul a nem-verbális csatornák által továbbított jelzésekkel, s ezek — a csatornák váltakozásával, illetve együttes működésével — végigkísérik annak lefolyását. Az interakció gyakran nem-verbális jelzések, jelzéskomplexumok sorával is zárul. A nem-verbális jelzések tehát az interakció során végig dominánsak, sőt bizonyos szakaszokban a verbális jelzéseknel is fontosabb szerephez jutnak, esetleg ki is szorítják azokat.

A tanulói felelet¹ sok tekintetben eltér a fentebb vázolt köznapi társalgástól. A tanuló a tanítási óra egy bizonyos szakaszában eleve számíthat arra, hogy felel, s globálisan az is jól körülhatárolt, hogy milyen témából. Erre az osztály valamennyi tanulója számíthat, abban azonban egyikük sem bizonyos, hogy az interakció az adott időpontban közte és a tanár között valóban létrejön-e. Bár a globális egység jól körülhatárolt, abban sem bizonyos a tanuló, hogy ha felel, az anyag melyik részegységére korlátozódik felelete.

Az interakciós partner minden esetben előre ismert (a tanár), ismertek a szituáció fontosabb összetevői is, sőt a szituáció környezetének tárgyi és nem tárgyi komponensei is, legalábbis ezek állandó elemei. A tanuló tehát előre készülhet az interakcióra,

¹ Az egyszerűbb értelmezés miatt feleleten, illetve felelésen csak azt az interakciót értjük, amely önálló, lezárt gondolatmenetet foglal magába, s a tanítási órán az ellenőrzést szolgálja. Nem tartozik ide tehát a frontális osztálymunka alatti válaszadás.

előre felépítheti magának az interakció során elmondandó szöveget, nyelvilag jólformálttá alakíthatja azt, illetve szakmailag is ellenőrizheti.

A felelés során interakció valósul meg, hiszen a tanár aktív partnerként tevékenykedik, s a tanuló sem csak reprodukálja az előre betanult szöveget vagy annak kiegészítőit.

1.1. Az interakció külső komponensei

Amennyiben a felelés mint interakció mélyebb szintjeit² vizsgáljuk, először szükséges feltárni a külső komponenseket. A felelést is befolyásolják az érzékelhető tárgyi és környezeti hatások. A kontextuális vagy közbeiktatott, esetleg zavaró körülmények közül jelentősek az osztály reagálásai, az osztályban lévő zajok, mozgások, amelyek cselekvésközvetítő funkciójukkal befolyásolják az interakciót. Bizonyos feleletek során a mechanikai jellegű komponensek is szerepet játszhatnak (pl. írásvetítő, egyéb technika alkalmazása). A környezet természeti tényezői (pl. időjárási jelenségek) csak kismértékben hatnak, hiszen az interakció zárt helyen zajlik, mégis hozzájárulnak az interakció alakulásához, gondoljunk a partnerek kedélyállapotára.

A tárgyi környezetről már megállapítottuk, hogy megszokott, mégis hatással van a kommunikációs kapcsolatra ugyanúgy, mint a mesterséges és természetes környezet egyéb elemei, bár ezek esetünkben nem a partnerek valamelyikéről informálnak, tőlük többnyire függetlenek.

1.2. Az interakció belső komponensei

Bár a külső tényezők hatása is jelentős a felelet esetében, ezeknél dominánsabbak az interakcióból adódó, úgynevezett belső komponensek. Ezek egyik része egyénileg értelmezhető, másik részük egyénileg érzékelhető testi/fizikai, illetve fizikai tényező.

Az egyénileg értelmezhető tényezők közül jelentős, hogy a partner szellemi tevékenységéről mit tudunk, illetve mit feltételezünk. Ez az interakció folyamán mindkét félre, s így az egész interakció lefolyására hatással van. A felelet esetében különösen

² Lásd: FERNANDO POYATOS: The deeper levels of face-to-face interaction. In: Language and Communication, Vol. 5, No. 2, 1985 (Printed in Great Britain) 111-131.

jelentős a tanár előfeltételezése, hiszen ez sok esetben hozzájárul az interakció további alakulásához, illetve a felelet elbírálásához³.

Passzív jellegű tényező a partnerek kora, modora, személyisége stb., ezek szintén kihatnak az interakcióra, s szintén egyénileg értelmezhetők, így más-más interakcióban más-más a hatásuk is.

Ugyancsak jelentősek az érzékelhető fizikai tényezők, ezek bemutatása vagy a testi közvetítőknek, a tárgyi közvetítőknek és a környezeti elemeknek a viselkedési megnyilvánulása. E két utóbbi kategória, míg a köznapi társalgásban fontos szerepet játszik⁴, addig a felelés interakciójában kevésbé domináns.

Fontos szerephez jutnak az interakció folyamán az egyénileg érzékelhető testi vagy fizikai jellegű komponensek. A passzív jellegűek kapcsolódhatnak a viselkedéshez, így pl. a csönd, a nyugalom; ezek a felelet során többnyire adottak, illetve a partnerek egyéniségéből adódnak. A partnerek viszonyulását jelzik, de mindig a másik fél számára. Lehetnek a viselkedéssel kapcsolatos állandó jellemzők is. Ilyen a partner külső megjelenése, testméretei, testrészeinek (haj, szem, bőr stb.) jellemzői, arcvonásai. Ezek befolyásolhatják a megnyilatkozó, de a vevő viselkedését is. Mivel feltételezhetjük, hogy a felelet esetében a tanár és a tanuló már régóta ismerik egymást, így ezek, bár szerepük nagyon jelentős, az adott, sokadik felelés alkalmával már nem dominánsak, eltérően az idegenek közt kialakult köznapi társalgás esetétől.

A felelet vizsgálatakor nagyobb figyelmet kell fordítanunk a személyesen vagy egyénileg érzékelhető fizikai komponensek aktív csoportjára. Ezek egy része nem kapcsolódik a viselkedéshez. Ilyenek a test kémiai jellegű jellemzői, illetve a velejárói (természetes szagok, könny, izzadság stb.), a bőr jellemzői (pirulás, sápadtság), illetve a testhőmérséklet változásai. A felelés folyamatát ezek hasonlóképpen befolyásolják, mint a köznapi társalgását,

³ Lásd ROSENTHAL és JACOBSON kísérlete! ROSENTHAL, R. — JACOBSON, L.: *Pygmalion in the Classroom*. Holt, Rinehardt and Winston, New York, 1968.

⁴ A köznapi társalgásban jelentősen befolyásolják az interakció kialakulását. A felelet esetében ezek bár meghatározó erővel bírnak, az interakcióban résztvevő felekről nem informálnak. Egy egyetemi tanári szobában lezajló vizsga esetében már dominánsak.

kihatnak annak verbális alakulására, időtartamára, a partner viselkedésére, illetve magára a felelet elbírálására is.

A viselkedés-jellegű aktív komponensek közül a felelet során a legfontosabb szerep a nyelv, paranyelv, kinezika alapvető hármas szerkezetének tulajdonítható, bár jelentős az ehhez kapcsolódó proxemika és a taktilis kommunikáció is. Ez utóbbi szerepe azonban csak az általános iskola alsó osztályaira korlátozódik.

A proxemikai tényezők egyfelől metakommunikációs funkciót töltenek be, vagyis esetünkben az interakcióról az osztály felé közvetítenek információt. Jelzik az osztály számára, hogy a tanár illetve a tanuló hogyan viszonyul a szituációhoz, az interakcióhoz, jelzik a kettőjük közti viszonyt, annak alakulását, a próbálkozás sikerét vagy éppen sikertelenségét. Ez nagyon fontos, hiszen a felelő nemcsak a tanárnak ad számot felkészültségéről, hanem osztálytársainak is. Ugyanakkor a résztvevő felek szempontjából is van jelentőségük ezeknek a jelzéseknek, interakcióbeli funkciójuk alapján interperszonális attitűdökről, érzelmi állapotról, személyes tulajdonságokról tudósítanak, s jelzik a partner szándékát is. (Pl. ha a tanár csökkentti a tanuló és közte lévő távolságot a felelet közbeni kérdés feltevésekor, az jelezheti segítő szándékát, jóindulatát. A távolság merev tartása vagy éppen növelése kifejezheti azt, hogy minden segítségnyújtástól elhatárolja magát. A tanuló térközszabályozó viselkedése erősen körülhatárolt, nagy mértékben korlátozott. A régebben szokásos táblai feleltetés esetében még nagyobb jelentőséget tulajdoníthatunk neki, hiszen ebben az esetben a tanuló mozgása is szabadabb, illetve részben maga határozza meg a tanártól való távolságát. Ugyanakkor a testtartás is szabályozza a térközt, bár a változások nehezebben érzékelhetőek. A tanuló esetében ezek a jelzések mutathatják, hogy igyekszik megfelelni a feladatnak, jelezhetik közömbösségét vagy dacos ellenállását.) Eltér ez a szituáció a köznapi társalgásától a proxemika tekintetében is, hiszen a térköz jelentős változtatása csak az egyik fél részéről lehetséges, illetve az elhelyezkedés eleve adott, sőt gyakran egy kívülről álló által szabályozott (pl. kötött ülésrend esetében).

Az interakció viselkedésjellegű komponensei közül a felelés esetében is a nyelv—paranyelv—kinezika egymáshoz szorosan kap-

csolódó jelrendszerének van a legfontosabb szerepe. Ez a három terület egységes rendszert alkot; a különböző területek eltérő jellegű jelzései együttesen hordozzák a megfogalmazott üzenet jelentését. Ez a felelet esetében is így van. Az üzenet pontos, teljes értékű dekódolása elképzelhetetlen úgy, hogy az interakció mélyebb szintjei közül akárcsak egynek a jelzéseit nem vesszük figyelembe. Ezek egy részére tudatosan is figyelünk, míg mások esetleg csak az interakció lezárulása után tudatosulnak bennünk, de reagálunk rájuk. A nyelvi és a paralingvisztikai elemek elválaszthatatlanok egymástól az élőbeszéd folyamán. Ez utóbbiak egy része, úgy tűnik, szorosan kapcsolódik a nyelvi rendszerhez, sőt egyes kutatók szerint annak szerves része, mint ahogy a nyelvi rendszerhez soroljuk bizonyos szempontból a fonetikai jellemzőket is. Innen ered elnevezésük is: mondatfonetikai eszközök. Ugyanakkor az élő beszédhez kapcsolódó kinezikai jelzéseket már gyakrabban tekintik másodlagos szerepűnek, noha ahhoz való szerves kapcsolódásuk ugyanúgy bizonyítható, mint a paralingvisztikai jelzéseké.

A nyelvi jelek, a paralingvisztikai jelek és a kinezikai jelek tehát együttesen, az interakció további mélyebb szintjeinek komponensei által módosítva hordozzák az üzenetet a szemtől szembeni interakció során. Az üzenet kódolása tehát összetett folyamat, amelynek során a kommunikáció különböző dimenzióinak jelkészletéből választunk. Hogy éppen melyik dimenzióéból, s milyen csatornákon keresztül jut el a vevőhöz, azt az üzenet jellege és a feladó célja határozza meg. Ennek megfelelően a dekódolás is bonyolult feladat.

1.3. A dimenziók és csatornák szerepének alakulása

A továbbiakban kissé leegyszerűsítve az eddigieket, vizsgáljuk meg, hogy a felelés során a nem-verbális kommunikáció mely dimenziói játszanak szerepet, a jelzéseket milyen csatornák továbbítják, és milyen funkciókat töltenek be.

A felelés mint interakció alakulását befolyásolják a környezeti tényezők, a készítmények és a testi jellemzők. Mint az előzőekben már szóltunk róla, nem hanyagolható el a proxemika sem. A legfontosabb szerep a verbális kommunikáció mellett a paranyelv

és a testmozgásé vagy kinezikus viselkedésé. A taktilis kommunikációnak csak egyes esetekben van szerepe, így vizsgálatától eltekinthetünk.

Amennyiben a nem-verbális csatornák működését vizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy a felelet-interakció során valamennyi nem-verbális csatorna továbbít jelzéseket. E csatornák közül kiemelkedő szerephez jut a vokális csatorna, hiszen a verbális jelzések is ennek működése során jutnak el a címzetthez, vagyis a tanárhoz, ugyanakkor a tanár is elsődlegesen ennek a jelzéseire figyel, így az ezen keresztül érkező nem-verbális jelzések is megkülönböztetett szerepet játszanak a közlemény szempontjából. Ezek egyfelől a szöveget teszik "élővé", helyettesítik, kiegészítik, hangsúlyozzák a verbálisan megfogalmazottakat, másfelől interakciós funkciókat is ellátnak.

A vokális csatorna jelzései mellett nagyon fontos a tekintet szerepe. A tekintet a kapcsolatot biztosítja, illetve ellenőrzi a két fél közötti kapcsolat meglétét. A mimikai csatorna esetünkben is főleg érzelmekről tudósít, jelzései a verbálisan megfogalmazottakat kiegészíthetik vagy éppen ellentmondhatnak azoknak, de főleg interakciós funkciókat látnak el, illetve szabályozhatják a másik fél verbális viselkedését. A mozgásos (akciós) csatornák közül szabályozó szerepűek a testtartás és a térközzszabályozás jelzései, s ezek látják el a mimikához kapcsolódva a metakommunikációs funkciókat is. A gesztusok és a kinezikus mozgások csatornája továbbítja a legtöbb olyan jelzést, amely a verbális kommunikációhoz kötődik. Ismételnének, ellentmondanak, helyettesítenek, kiegészítenek, hangsúlyoznak.

Amennyiben a jelzések típusait⁵ vizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy az alkalmazkodók mindvégig jelen vannak a felelet-interakció folyamán, szerepük inkább a metakommunikatív folyamatban jelentős. Az érzellemmutatóknak és a szabályozóknak főleg interakciós szerepük van. A szemléltető jelzésekre fordítja a tanár a

⁵ A jelzések típusai:

emlékmák: nyelvi fordításban megadhatók,

szemléltetők: a verbális közlést illusztrálják,

érzellemmutatók: érzelmeket tükröznek,

szabályozók: a beszélés-hallgatás váltakozását biztosítják,

alkalmazkodók: a partnerek kevésbé tudatos jelzései, metakommunikatívak.

legnagyobb figyelmet, ezek szervesen kapcsolódnak a verbális jelzésekhez. Látszólag kis szerepet kapnak a felelet során az emblémák, hiszen a verbális közlés a domináns, azonban nem hanyagolhatjuk el ezeket sem, hiszen sok esetben éppen segítségükkel küzd le a tanuló a nyelvi nehézségeket, illetve ezek alkalmazásához folyamodik olyankor, ha reagálnia kell a tanár egy-egy eldöntendő kérdésére, s nem akarja a gondolatmenetét megszakítani.

2. Egy konkrét felelet mélyebb kommunikációs szintjei

Az eddigi megállapítások több felelet összevetéséből adódtak, a továbbiakban egy konkrét felelet mélyebb szintjeit, illetve komponenseit vizsgálva próbáljuk igazolni a fentebb elmondottakat. (A felelet teljes verbális és nem-verbális forgatókönyvének ismertetésére és az egyes komponensek komplex elemzésére a terjedelem korlátai miatt nem vállalkozhatunk, így csak illusztrálásul emelünk ki néhány jellegzetes példát.) A felelet egyedi interakció, így a megállapítások nem általánosíthatók, azonban jól illusztrálhatja e sajátos interakció összetettségét, a kommunikációs szintek sokrétű kapcsolatait.

2.1. Az interakció leírása

Az interakció helyszíne: gimnáziumi szaktanterem.

A szituáció: első osztályos tanulók magyarórája.

A felelő feladata: Ismertesse és értelmezze Karinthy Frigyes

A cirkusz című novelláját!

A) Az interakció külső tényezői (aktív és passzív környezete)

Esetünkben a tárgyi és környezeti meghatározók az interakció mindkét résztvevője számára megszokottak, így hatásuk kevésbé erőteljes. A környezeti tényezők közül a mesterséges, illetve a tárgyi elemek dominálnak. Az osztályterem építészeti jellemzői, a falak színe, a bútorok, a díszítőelemek és a taneszközök meghatározói ugyan az interakciónak, de csak általánosságban, hiszen hasonló interakciók már lezajlottak ebben a környezetben, olyanok is, amelyek szintén a jelenlegi partnerek között jöttek létre. A fényviszonyok, az időjárás tényezői, a hőmérsékleti jellemzők már sokkal inkább egyediek, s ezek hatása mind a tanuló,

mind a tanár esetében meghatározó. Hatásuk azonban nem befolyásolja az interakció kialakulását — eltérően a köznapi társalgástól — csak annak lefolyását alakítja. A fentebbi tényezők esetünkben részben megszokottak, részben optimálisak, így további elemzésük nem szükséges.

A felelő tanuló a három padosor közül a középső sor első padjában ül, társa hiányzik. A cselekvésközvetítő külső tényezők közül az interakcióra az osztály jelenlétét és reagálásait közvetítő zajok hatnak. Ezek részben alakítják az interakció verbális összetevőit, részben megosztják a tanár és tanuló figyelmét is.

B) Az interakció lefolyásának vázolata

Interakció szakaszai	Események	A kommunikáció jellege
Közvetlen előzmények	<ul style="list-style-type: none"> — A tanár ismerteti a feladatot. — A tanuló több társával együtt jelentkezik. 	<p>VERB./nem-verb.</p> <p>NEM-VERB.</p>
Bevezető szakasz	<ul style="list-style-type: none"> — A tanár felszólítja a tanulót. — A tanuló felkészül a felelésre. 	<p>VERB./nem-verb.</p> <p>NEM-VERB.</p>
Fő szakasz	<p>A TANULÓ FELELETE Közben:</p> <ul style="list-style-type: none"> — Az osztály és a tanár figyel a feletre. — A tanár reagálásai. — Az osztály reagálásai. — Az osztály egyéb tevékenysége. — A tanár figyel az osztályra is. 	<p>VERB./NEM-VERB.</p> <p>NEM-VERB.</p> <p>NEM-VERB./VERB.</p> <p>NEM-VERB./verb.</p> <p>vokális zajok</p> <p>NEM-VERB.</p>
Záró szakasz	<ul style="list-style-type: none"> — A tanár értékeli. — A tanuló figyel az értékelésre. — A tanuló visszaül a helyére. 	<p>VERB./nem-verb.</p> <p>NEM-VERB.</p> <p>NEM-VERB.</p>

Az interakció tehát a verbális csatorna működésének következtében alakul ki. A tanár verbális közlésére az első reakciók nem-verbálisak. A jelentkezés emblematikus gesztus, amely verbális megnyilatkozást vált ki. A gesztushoz kapcsolódó érzelmi-kező mimika tükrözi, hogyan fogadta a tanuló a felelés lehetőségét. Esetünkben látszik, hogy szívesen felel, hiszen önként jelentkezett.

Az interakció létrejöttében is nagy szerepet játszanak azok a komponensek, amelyek lefolyására is kihatnak. Így a tanár választásában szerepet játszott az előfeltételezés, amely korábbi tapasztalatai alapján kialakult, s egyéb tényezőkkel együtt befolyásolta⁶.

Az interakció további alakulását befolyásolja az életkor, a partnerek modora is. Esetünkben a tanár fiatal férfi, modora szimpatikus a tanulóknak, így a felelőben nem alakul ki a stresszhatás. A nem viselkedéshez kapcsolódó komponensek is pozitívan befolyásolják az interakciót, így a felelés a kölcsönös szimpátia jegyében zajlik.

C) A felelet (üzenet) jellemzői

A felelet szövegegységeit három kategóriába sorolhatjuk. Az első kategória a novella tartalmának felidézése, ismertetése, a második az értelmezés, és a harmadik kategóriába tartoznak a tanár kérdéseire adott válaszok. Ezek az egységek váltakoznak, de mindvégig szerves tartalmi-logikai kapcsolatban vannak egymással. Az első típusú közlés esetében a tanuló szóválasztását, a nyelvi elemek kapcsolódását az olvasott szöveg befolyásolja. Bár helyenként megpróbálja saját szavaival elmondani az eseményeket, vissza-visszatér az olvasott szöveghez. A mondathatárok gyakran egymásba mosódnak, többszörösen összetett mondatok alakulnak ki. Gyakoriak a hosszú, laza kapcsolódású kapcsolatos mellérendelő összetett mondatok. Ezek többsége kijelentő mondat, a párbeszédke idézése is függő beszéd formájában történik. Ezekben az egységekben gyakoriak a befejezetlen, illetve korrigált mondatok. A tanuló megkezdi a mondatot, azután ráébred annak helytelen megfor-

⁶ Az egyéb tényezők adminisztratív jellegűek.

málására, félbe hagyja, hogy egy másikkal javítsa. A hosszadalmas, bonyolult mondat szerkesztésre példa lehet a következő mondat:

"Ez az álma ott kezdődött, hogy állt a cirkusz bejárata előtt, és a ... a cirkusz igazgatója tessékelt befele a vendégeket, és a ööö észrevette és megkérdezte, hogy van-e jegye, mert akkor bemehet, ööö ha nincs, akkor kint kell maradnia ...⁷ és a cirkusz igazgatónak elmondta, hogy ööö hegedülni szeretne, és hogy ööö a cirkuszba szeretne fellépni vele."

Megfigyelhető a szövegbeni azonnali korrigálás is, pl. az egyeztetések esetében.

"Van egy hegedűje, s azon szeretne játszani, de ez nem volt ... vagyis nem elég az igazgatónak..."

A mondatok szerkezete így eltér a szabályostól, ezt az eltérést növelik a töltelékszavak, az ismétlések, s a hezitáció esetén tekinthető funkció nélküli szavak is.

Ebben a közléstípusban a mondatfonetikai eszközöket vizsgálva megfigyelhető, hogy a beszédtempó többnyire kiegyensúlyozott, a hangsúly a tartalomhoz igazodik, a hanglejtés pedig a kijelentő mondatoknak megfelelően ereszkedő. A szövegrészeket nagyon gyakran hezitációk szakítják meg.

A nem-verbális jelzések közül éppen a hezitációkhoz kapcsolódó vokalizációk közül az úgynevezett hangbéli különállók számaránya jelentős. Ezek jelzik egyfelől a nyelvi megformálás pillanatnyi nehézségeit, a gondolatok rendszerezésére utalnak, másfelől a tanár jelzéseire is reagálnak. Az egyéb paranyelvi jelzések közül jelentős azoknak az apróbb mozdulatoknak a szerepe, amelyek a kinézikus jelzések és a paranyelv határterületén helyezkednek el, s funkciójuk többnyire a verbális szöveg tagolása, egyes részek hangsúlyozása. A tanuló apróbb fej- és kézmozdulatai kísérik a verbális közleményt.

Az értelmező jellegű közlemények nyelvi jellemzői eltérnek az elbeszélő jellegűekétől. Ebben az esetben a tanuló szabadabban válogat a nyelvi készletből, mondatformálása is sokszínűbb. Ezekben az egységekben is az összetett mondatok uralkodnak, azonban míg az előző típusban az alárendelő mondatok többnyire beékelődve

⁷ E helyen lehetséges mondathatár is.

fordultak elő, addig itt gyakrabban jutnak domináns szerephez. A mellérendelő mondatok közül a kapcsolatosak aránya csökken, helyettük a következtető és magyarázó típusú mellérendelések kerülnek túlsúlyba. A mondatok terjedelme rövidebb, a mondat-határok jobban elkülöníthetők. Nézzünk erre is egy példát!

"Ezek a ... a jelenetek tehát a művészsors nehézségeit ábrázolják. Az író azt mutatja be, hogy mi kell ő ahhoz, min kell átmennie a művésznek, hogy bemutathassa aaa művészetét, vagyis hogy tetszen a közönségnek."

A beszédtempó, a hanglejtés is változatosabb, mint az előző esetben. A hangsúlyozás is tudatosabb, egyéni állásfoglalást is hordoz. A hezitációk és az ezekhez kapcsolódó nem-verbális elemek szerepe az előzőekéhez hasonlóan alakul. A szemléltető szerepe megnövekszik, pl. a művész és a közönség szembeállítását a tanuló kézmozdulattal is jelzi, tehát a nem-verbális jelzések ismétlő és kiegészítő szerepe is megjelenik a hangsúlyozás mellett. Ezekben a beszédegységekben megjelennek az ellentmondó és helyettesítő nem-verbális jelzések is.

A tanári kérdésekre adott válaszok szintén beépülnek a feleletbe. Ezek többnyire egy-két mondatra korlátozódnak. A mondatok megformáltsága az előzőekhez hasonlóan szabályosabb, terjedelmük aránylag rövid. Gyakoriak az egyszerű bővített mondatok.

Az eltérő jellegű beszédrészek elkülönülését a nem-verbális jelzések is mutatják. Megfigyelhetők ilyenkor a nagyobb mozgulatok, testtartás-változtatások, illetve apróbb helyváltoztatások következtében kialakuló térközszabályozás is. A mimikai csatorna jelzései és a tekintet irányulásának megválasztása is jelzi, hogy más típusú beszédegység következik. Ez utóbbiak a válaszok esetében figyelhetők meg.

- a/ tekintet a tanárra _____
b/ más irányba _____

"Az igazgató mondta neki ő, hogy

- a/ _____
b/ _____
hegedülhet, de fel kell másznia a létrára és ő ott ...*

TANÁR: "Miért kellett felmásznia a létrára?

- a/ — * _____
b/ _____

"Hát lényegében az igazgató mondta neki, deee szerint-

- a/ _____
b/ tem a cirkuszigazgató a közönségnek a követelményét
- a/ _____
b/ közvetítette a a ... főhősnek, vagyis hogy a közönség-
- a/ _____
b/ _____
nek produkció kell."

(* = nagyobb mozdulat)

A tanár verbális megnyilvánulásai sokkal szűkebb területre korlátozódnak. A kérdések esetében az egyszerű mondatok dominálnak, a felelet közbeni reagálások egyszavas mondatok. Éppen a nyelvi struktúra egyszerűségét kiegészítendő, nagy szerep jut a hozzájuk kapcsolódó paralingvisztikai elemeknek, a mimikának és a gesztusoknak is.

Az eddigiekben a nem-verbális jelzések közül azokat vizsgáltuk, amelyek szorosan kötődnek a verbális oldalhoz. Az interakció során azonban olyan üzenetek is "megfogalmazódnak", amelyeket kizárólag a nem-verbális csatornák továbbítanak. Megjelennek az emblematis jelzések is. A tanár közbevetett kérdésére (el-döntendő kérdésre) pl. a tanuló egyetlen fejbólintással válaszolt, így zavartalanul folytathatta gondolatmenetét. Az emlé-mák beépülnek a verbális környezetbe, s ugyanolyan értékűek, mintha verbálisan fogalmazta volna meg őket a tanuló.

A felelet során is jelentős a szabályozók, s egyéb interak-ció jelzések szerepe, s a metakommunikatív funkciókat is nem-verbális jelzések látják el. Az adott felelet esetében is külön ki kell emelnünk a tekintet szerepét, amely részben a kapcsolat fenntartásának eszköze, de az interakció egyéb attitűdjeit is közvetíti.

A felelet záró szakaszában is nagy fontosságúak a nem-verbá-lis jelzések. Az értékelés ugyan verbálisan történik, de a tanu-ló dekódolja a tanár nem-verbális jelzéseit is, és sok esetben ezeknek ad nagyobb hitelt. A tanuló részéről pedig nem-verbális jelzések sora zárja a feleletet.

A felelet még egy sajátos "nem-verbális" komponenséről kell szólnunk: az elhallgatott mondatrészletekről. Olyan esetekre kell gondolnunk, amikor a tanári kérdésre a tanuló megkezdí a

válaszolást, de nem fejezi be, gyakran éppen a válasz érdemi része marad el, s erre a tanár sem kérdez rá, esetleg még jelzi is, hogy folytassa tovább a gondolatsort. Ebben az esetben az elhallgatott egységet is teljes értékű "szövegrészként" értékelhetjük, emblémaként. A szorosabb szövegkörnyezet, a mondat kezdése és a hozzá kapcsolódó nem-verbális jelzések töltik meg tartalommal, így válik bizonyossá, hogy a helyes választ pótolja.

Végezetül szólni kell még a nem-verbális és verbális kommunikáció szoros kapcsolatán túl a felelet sajátos információ-tartamáról is. A felelet során is elkülöníthető az indexikus és a reaktív információ, sőt szerepet kap az expresszív információ is, különösen a felelet értékelésében. A felelet verbális része ebből a szempontból összetett, mert tulajdonképpen az indexikus jellegű információ közli az új ismereteket is a tanárral, hiszen példánkban sem a tartalom elmondása, sem az értelmezés nem közzölt új ismeretet a tanárral, az viszont igen, hogy a tanuló hogyan sajátította el, hogyan értette meg az anyagot. Ez is a felelet-interakció sajátos jellegét mutatja.

TIEFERE KOMMUNIKATIONSEBENEN DER ANTWORT—INTERAKTION

Sándor Szolga

Es wird bei der Untersuchung der alltäglichen interpersonellen Konversation immer offensichtlicher, daß die Rolle der nicht - verbalen Signale, die den verbal kodifizierten Text begleiten, ergänzen oder gar ersetzen, hinsichtlich des Kommunikationsvorganges und des Informationsgehaltes genauso wichtig ist wie die des verbalen Kodes. Bei der Untersuchung der gelegentlichen Redeprodukte ist also auch die Erschließung der tieferen Ebenen, der äußeren und inneren Komponenten der Interaktion sowie ihrer Verknüpfung miteinander, bzw. mit dem verbalen Text von Belang.

Auch die Antwort eines Schülers in der Unterrichtsstunde gilt als ein kommunikatives Gelegenheitsprodukt. Die Interaktion, in deren Laufe es zustande kommt, ist zwar eigenartig, stärker geregelt, trotzdem kann uns die Untersuchung seiner tieferen Ebenen zur Erschließung des komplizierten Verhältnisses zwischen den Kommunikationsebenen der alltäglichen (ad hoc entstandenen) Konversation näherbringen. Dieser Typus der Interaktion enthält mehrere konstante Merkmale, es ist ein eigenartiger Wesenszug von ihm, daß der Schüler bei seiner Antwort nicht dadurch neue Informationen mitteilt, was er sagt, sondern dadurch, wie er den auch dem Kommunikations-partner bekannten Lehrstoff rezitiert, bzw. wieviel er davon hersagt.

Die vorliegende Studie ist bestrebt, die verbalen und nicht - verbalen Komponenten dieser eigenartigen Interaktion sowie deren organische Verbindung darzustellen.